

KONINKLIJKE INHULDIGING 'NIEUWE STIJL'?

Machtsrepresentatie en betekenisverlening bij de inhuldiging van Willem III na de grondwetswijziging van 1848

98

THE ROYAL INAUGURATION'S 'NEW CLOTHES'?

The representation and reception of power at the inauguration of William III after the constitutional reform of 1848

In recent years, historians have shown how royal rituals were a major site for legitimating and contesting power in Europe's long nineteenth century. This article calls for attention to cases with a more ambiguous political meaning and function. It analyses how the Dutch King William III's 1849 inauguration ceremony represented the new political order following the far-reaching 1848 constitutional reform. The ceremony was planned surprisingly hastily without much attention to political events and lacked symbolical value, especially compared to other countries. Although the tradition of inauguration was organized and perceived as a ritual of political transition, it ultimately had little long-term political impact.

Op 20 januari 2017 keek de wereld met argusogen naar de inauguratie van Donald Trump. Hoe zou hij zich na een polariserende campagne presenteren tijdens zijn eerste officiële optreden als president? Wat zou dit zeggen over hoe hij zijn ambt in gaat vullen? Journalisten deden minutieus verslag. Zij zagen de inauguratie – en dan vooral de 'America First' speech – als een poging van Trump om zich af te zetten tegen zijn voorgangers en de heersende klasse.¹ De losgebarsten discussie over de bezoekersaantallen bij de inhuldiging als maatstaf voor de populariteit van de nieuwe president onderschrijft de belangrijke symbolische waarde van dit over-

* Ik wil graag Dries Raeymaekers bedanken voor zijn inzichten en constructieve commentaar op eerdere versies van dit artikel en ook Leon Pennings voor zijn hulp en begeleiding bij mijn bezoek aan het Koninklijk Huisarchief.

1 Zie bijv. Marc Fisher, 'Trump's inaugural speech was a sharp break with past – and his party', *Washington Post*, 20 januari 2017; David A. Graham, "America First". Donald Trump's Populist Inaugural Address', *The Atlantic*, 20 januari 2017.

gangsritueel. Nog altijd beweert Trump dat zijn inhuldiging de drukstbezochte ooit was – ook een tegen het establishment gekeerde president hecht grote waarde aan gevestigde politieke tradities.²

Dit artikel analyseert de rituele inhuldiging bij een breukmoment in de Nederlandse geschiedenis, namelijk die van koning Willem III (1817-1890) op 12 mei 1849. Anders dan bij Trump volgde deze inhuldiging op een ingrijpende gebeurtenis: de invoering van de liberale grondwet van 1848. Centraal staat de vraag hoe het inhuldigingsceremonieel na de grondwetswijziging de nieuwe machtsverhoudingen representeerde en vooral ook hoe tijdgenoten dit zagen. In negentiende-eeuws Europa werden inhuldigingen vaak vormgegeven als een overgangsritueel om de stap naar een nieuwe politieke orde symbolisch zichtbaar te maken én om deze te consolideren. Tegelijkertijd waren koninklijke beëdigingen aanleiding voor scherpe debatten over het politieke bestel en de rol van de koning – en van Willem III was bekend dat hij een fervent tegenstander van de grondwettelijke inperking van zijn macht. Zou hij zich ondanks zijn bezwaren als een constitutionele koning presenteren, of juist als een absolute vorst zoals zijn vader bij zijn inhuldiging negen jaar eerder?³

Het optreden van Willem III zou namelijk niet zonder gevolgen zijn. Op papier waren de ministers voortaan verantwoordelijk voor het handelen van de koning, maar de politieke praktijk was weerbarstiger. Zo behield de koning veel van zijn voorrechten. Bovendien was het onduidelijk tot in welke mate en op welke terreinen de ministers verantwoordelijkheid droegen. De door de grondwet geschapen machtsverhoudingen tussen kabinet, koning en kamer moesten nog vorm krijgen in de politieke praktijk, terwijl ook over de interpretatie van de grondwet nog werd getwist rondom de inhuldiging. Ook al was er nog geen exact antwoord op de vraag hoe de macht nu was verdeeld, het inhuldigingsceremonieel moest het nieuwe machtsevenwicht wel representeren.⁴ Direct het eerste pijnpunt was de organisatie van de inhuldiging zelf: had de koning of de ministerraad hierover het laatste woord?

2 John Swaine, 'Trump inauguration crowd photos were edited after he intervened', *The Guardian*, 6 september 2018.

3 Dik van der Meulen, *Koning Willem III, 1817-1890* (Amsterdam: Boom, 2013), 168-86, 194-205.

4 Zie hierover: Henk te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker, 2010), 80-84; Douwe Jan Elzinga, 'De betekenis van de Nederlandse grondwet in de 19^e eeuw', in *De eeuw van de grondwet. Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917*, red. Niek van Sas en Henk te Velde (Deventer: Kluwer, 1998); Henk te Velde, 'Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917', in *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012*, red. Remieg Aerts e.a., 8e herdruk (Amsterdam: Boom, 2013), 112-17; Diederik Slijkerman, 'Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid. De verhouding tussen koning, kabinet, Kamer en kiezer, 1848-1905' (proefschrift, Universiteit Leiden 2011), 17, 87-88, 361-62.

De laatste jaren is er internationaal veel onderzoek gedaan naar koninklijk ceremonieel in de lange negentiende eeuw. Hierbij hebben onderzoekers vooral oog gehad voor hoe dit de monarchie legitimeerde. Een ander aandachtspunt is de grotere politieke betekenis van deze rituelen in parlementaire discussies en publieke debatten over koninklijke macht en de grondwet. Deze focus heeft echter een zekere positieve *sample bias* als onderliggend probleem: er worden casussen geselecteerd die aantonen hoe rituelen macht legitimeren of onderwerp van maatschappelijke discussie zijn. Onderzoek richt zich op ceremonies zoals de inauguratie van Trump, en gevallen waarbij de politieke impact meer ambigu is, blijven zo echter buiten schot. In dit artikel plaats ik enkele kanttekeningen bij deze bredere tendens in de historiografie tot de overinterpretatie van de politieke functie van rituelen, en dan specifiek bij de neiging om ook negentiende-eeuwse inhuldigingen een grote machtspolitieke betekenis toe te schrijven.⁵ Daarentegen stel ik de hypothese voor dat veel politieke rituelen betrekkelijk *betekenisloos* zijn, zonder grote lange termijn impact op beeldvorming, machtsverhoudingen of de politieke praktijk. Het is ook maar de vraag of de intenties van ceremonieplanners wel altijd goed overkomen bij het publiek, en zeker in hoeverre de publieke receptie van een ceremonie als 'politiek' of politieke communicatie te interpreteren is.⁶

Eerder onderzoek in Nederland heeft zich vooral gericht op de ceremoniële dimensie van het koningshuis ná de dood van Willem III. Nederlandse historici volgen hierin overwegend David Cannadines studie naar de *invention of tradition* van ceremonies door het Britse vorstenhuis. Cannadine betoogt dat gaandeweg de negentiende eeuw de monarchie steeds meer uiterlijk vertoon bood om als overkoepelend nationaal symbool te dienen, maar dat hier eigenlijk een afname aan koninklijke macht aan voorafging.⁷ In Nederland vond deze ontwikkeling eigenlijk pas later plaats na het aantreden van regentes Emma (1858-1934) in 1890 en in belangrijke mate ook door burgerinitiatieven zoals Prinsessedag en later Koninginndag. Jaap van Osta stelt dat Willem III als persoon ongeschikt was om een ceremoniële rol als staatshoofd te vervullen, waardoor de *pomp and circumstance* van de Oranjes weinig voorstelde in vergelijking met andere vorstenhui-

5 Zie voor dit kritische perspectief ook: Douglas Shaw, 'Nothing but propaganda? Historians and the study of early modern ritual', *Cultural and Social History* 1, nr. 2 (2004): 139-58.

6 Willibald Steinmetz en Heinz-Gerhard Haupt, 'The political as communicative space in history. The Bielefeld approach', in *Writing political history today*, red. Willibald Steinmetz, Ingrid Gilcher-Holtey en Heinz-Gerhard Haupt (Frankfurt am Main: Campus, 2013), 11-33.

7 David Cannadine, 'The context, performance and meaning of ritual. The British monarchy and the "invention of tradition"', in *The Invention of Tradition*, red. Eric Hobsbawm en Terence Ranger (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 101-64; vgl. William M. Kuhn, *Democratic royalism. The transformation of the British monarchy, 1861-1914* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1996).

zen.⁸ Henk te Velde sluit zich hierbij aan, maar betoogt dat de monarchie ook vóór 1890 een belangrijke symbolische functie had. Dit kwam alleen eerder doordat anderen deze rol aan het koningshuis toeschreven in hun eigen belang, dan door het optreden van Willem III.⁹

Hier ontken ik niet dat het uiterlijk vertoon van de Oranjes op kleinere schaal was dan dat van andere dynastieën, maar stel ik de vraag wat dan wel de betekenis van hun machtsrituelen was. Vanuit dit vertrekpunt hoop ik met dit artikel nieuw licht op een onderbelichte periode te werpen. Studies in lijn van Cannadine of naar populair orangisme hebben de representatie van macht in koninklijk ceremonieel bij provinciebezoeken, in internationale betrekkingen of in dit geval inhuldigingen buiten beschouwing gelaten, zeker in de eerste helft van de negentiende eeuw.¹⁰ In de nasleep van de grondwetsherziening vormt de inhuldiging van Willem III bij uitstek een interessante casus om machtsrepresentatie te onderzoeken.

Elders hebben historici het 'invention of tradition-perspectief' al eerder losgelaten. Geïnspireerd door de *cultural turn* en antropologie zien zij ceremonies niet als sierlijke versluiering van harde machtspolitiek, maar juist als een cruciale dimensie van macht. Zo gezien bieden inhuldigingsrituelen inzicht in hoe een nieuwe politieke orde symbolisch wordt vormgegeven of betwist.¹¹ Een groep Duitse

8 Jaap van Osta, *Het theater van de staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1998); Van Osta, 'The emperor's new clothes. The reappearance of the performing monarchy in Europe, c. 1870-1914', in *Mystifying the monarch. Studies on discourse, power, and history*, red. Jeroen Deploige en Gita Deneckere (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006); C.A. Tamse, 'Plaats en functie van de Nederlandse monarchie in de negentiende eeuw', in *De monarchie in Nederland*, red. C.A. Tamse (Amsterdam: Elsevier, 1980), 89-132.

9 Henk te Velde, "'Geheimzinnig schijnende diepte". De volkskoning en de omstreden band tussen vorst en volk in de 19e eeuw', *Groniek* 150 (2000): 7-24; Te Velde, 'Cannadine, twenty years on. Monarchy and political culture in nineteenth-century Britain and the Netherlands', in *Mystifying the monarch. Studies on discourse, power, and history*, red. Jeroen Deploige en Gita Deneckere (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006), 193-203; Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Den Haag: Sdu, 1992), hoofdstuk 5; zie ook Corné Smit, 'Voor de vorst, maar in naam van het volk. Hoe het conservatieve *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage* populistische trekjes kreeg', *De Moderne Tijd* 2, nr. 2 (2018): 115-34.

10 Zie bijv. Joris van Eijnatten, 'Oranje en Nederland zijn één. Orangisme in de negentiende eeuw', *De Negentiende Eeuw* 23, nr. 1 (1999): 4-22; Henk te Velde en Donald Haks, red., *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu* (Amsterdam: Prometheus, 2014).

11 Over Napoleon o.a. David Chanteranne, *Le sacre de Napoléon* (Parijs: Tallandier, 2004); Philip Dwyer, "'Citizen emperor". Political ritual, popular sovereignty and the coronation of Napoleon I', *History. The Journal of the Historical Association* 100, nr. 339 (2015): 40-57; Ambrogio A. Caiani, 'Ornamentalism in a European context? Napoleon's Italian coronation, May 1805', *English Historical Review* 132, nr. 554 (2017): 44-71; zie verder o.a.: Hugh LeCaine Agnew, 'Ambiguities of ritual. Dynastic loyalty, territorial patriotism and nationalism in the last three royal coronations in Bohemia, 1791-1836', *Bohemia* 41, nr. 1 (2000): 3-22; Eduardo Romero de Oliveira, 'O império da lei. Ensaio sobre o cerimonial de sagração de D. Pedro I (1822)', *Tempo* 13, nr. 26 (2009): 133-59; Silke Hensel, 'La

historici gaat een stap verder door politiek als communicatie te zien: macht kan alleen worden geconsolideerd – of aangevochten – als het tastbaar wordt in de vorm van uiterlijk vertoon of discussies, zoals bij de inauguratie van Trump.¹² Barbara Stollberg-Rilinger waarschuwt echter voor een lezing van rituelen als top-down gereedschap voor propaganda. Rituelen brengen van nature diverse symbolen en tradities uit verschillende perioden samen. Mede hierdoor is het vaak al lastig genoeg om te bepalen welk doel de organisatoren en uitvoerders van een ritueel precies voor ogen hadden. Bovendien interpreteerden commentatoren het ritueel vaak heel anders of schreven ze tegenstrijdige verslagen.¹³

102

Om deze betekenislagen beter te duiden stellen Matthias Schwengelbeck en Bernd Sösemann voor om het negentiende-eeuwse inhuldigingsceremonieel als een politieke communicatieruimte zien. Deze bestaat natuurlijk uit zowel de fysieke ruimte waarin de inhuldiging plaatsvindt als meer abstract in het publieke debat over de inhuldiging en de daarin gepresenteerde machtsclaims.¹⁴

Er kleven echter ook nadelen aan het opleggen van een door antropologie en toneelstudies geïnspireerd theoretisch kader op het verleden. De analyse van rituelen kan veranderen in een speurtocht naar betekenis achter 'jedem einzelnen Element [...], jeder Gebärde, jedem Gegenstand, ja auch dem Ort und dem Zeitpunkt.'¹⁵ De vraag blijft vaak achterwege of tijdgenoten dit ook zo zagen, of in hoeverre de ceremoniemeester een ritueel bewust aanpaste met de politieke context in zijn achterhoofd. De conceptualisering van een inhuldiging als communicatieruimte beantwoordt deze vraag deels. Het legt alleen de focus op conflict en publiek debat, terwijl zeker koninklijke rituelen ook een integrerende functie konden hebben of toegeschreven kregen. Bovendien raakt door de nadruk op discussie in de publieke sfeer de kwestie welke intenties er achter de vormgeving schuilgaan uit zicht.

coronación de Agustín I. Un ritual ambiguo en la transición mexicana del antiguo régimen a la independencia', *Historia Mexicana* 61, nr. 4 (2012): 1349-411.

- 12 Ute Frevert, 'Politische Kommunikation und ihre Medien', in *Sprachen des Politischen. Medien und Medialität in der Geschichte*, red. Ute Frevert en Wolfgang Braungart (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004), 9-11; Jan Andres, Alexa Geisthövel en Matthias Schwengelbeck, red., *Die Sinnlichkeit der Macht. Herrschaft und Repräsentation seit der Frühen Neuzeit* (Frankfurt am Main: Campus, 2005).
- 13 Barbara Stollberg-Rilinger en Tim Neu, 'Einleitung', in *Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Erforschung symbolischer Kommunikation*, red. Barbara Stollberg-Rilinger, Tim Neu en Christina Brauner (Keulen: Böhlau, 2013), 17-20.
- 14 Matthias Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells. Huldigungsfeiern im langen 19. Jahrhundert* (Frankfurt am Main: Campus, 2006); Bernd Sösemann, 'Zeremoniell und Inszenierung. Öffentlichkeit und dynastisch-höfische Selbstdarstellung in der preußischen Krönung und Jubiläumsfeiern', in *Kommunikation und Medien in Preußen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert* (Stuttgart: Franz Steiner, 2002), 85-135.
- 15 Gerd Althoff en Barbara Stollberg-Rilinger, 'Spektakel der Macht? Einleitung', in *Spektakel der Macht. Rituale im alten Europa, 800-1800*, red. Barbara Stollberg-Rilinger e.a. (Darmstadt: Primus, 2008), 16.

In dit artikel benadruk ik de ambiguïteit van politieke rituelen. Vergeten we als historici niet te vaak alle berichtgeving en duiding van een inhuldiging die niet expliciet politiek is? Welke praktische overwegingen los van politiek spelen ook een rol bij de totstandkoming van rituelen en machtsrepresentatie? In 1849 waren tijdsdruk, budget en het niet in slaap laten vallen van het publiek namelijk meer aan de orde dan symbolische kwesties. Veel historische studies hanteren daarnaast een langetermijnperspectief op de eigen nationale ontwikkeling, zonder dat wordt gekeken of historische actoren zélf wel decennia terugblikten. In de praktijk is het vaak maar de vraag hoeveel verder organisatoren en zeker het publiek terugkeken dan de vorige plechtigheid. In plaats daarvan analyseer ik de organisatie van de Nederlandse inhuldiging in haar eigen context en synchroon – dat wil zeggen, in relatie tot andere soortgelijke inhuldigingen in buurlanden in dezelfde periode.¹⁶

Dat doe ik aan de hand van de vier deeldimensies van het inhuldigingsceremonieel: ruimte, tijd, handelingen en taal. Dit zijn de belangrijkste elementen voor de rituele representatie van macht en hiërarchie die ook in ander onderzoek centraal staan. Hierdoor is het beter mogelijk om de Nederlandse casus in relatie tot andere landen te bestuderen. Bij ieder deelaspect analyseer ik de organisatie en vormgeving, de uitvoering van de inhuldiging en tenslotte de publieke betekenisverlening aan het geheel om een breder perspectief op rituelen dan top-down machtslegitimatie te verkennen.¹⁷ Als een ritueel 'macht' symbolisch verbeeldt, bestaat macht dan ook? In het beantwoorden van deze vraag volg ik de Duitse historicus Johannes Paulmann. Hij betoogt dat concrete macht simpelweg niet bestaat als deze onzichtbaar of onbesproken blijft: zonder representatie, discussie en conflict bestaat macht niet als zodanig. Volgens hem is een politiek ceremonieel dan ook altijd gericht op de publieke sfeer en voor daadwerkelijke impact afhankelijk van de publieke receptie.¹⁸

Bij deze benadering zijn echter ook kanttekeningen te plaatsen. Het idee dat een open publiek debat en een vitale *civil society* noodzakelijk zijn voor de acceptatie van macht is op zijn zachtst gezegd normatief.¹⁹ Het uitblijven van een expliciete duiding van een ritueel kan juist bijdrage aan een illusie van stilzwijgende consensus. Bovendien was er rond 1849 maar beperkt sprake van een levendig pu-

¹⁶ Vgl. Roy Strong, *Coronation. A history of kingship and the British monarchy* (Londen: HarperCollins, 2005); János Bak, 'Introduction. Coronation studies – past, present, and future', in *Coronations: Medieval and early modern monarchic ritual*, red. János Bak (Berkeley: University of California Press, 1990), 1-15; Cannadine, 'Invention of tradition'; voor een kritisch perspectief: Caiani, 'Napoleon's Italian Coronation'.

¹⁷ Shaw, 'Nothing but propaganda'.

¹⁸ Johannes Paulmann, *Pomp und Politik. Monarchenbegegnungen in Europa zwischen Ancien Régime und Erstem Weltkrieg* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2000), 17-19. Ook: Steinmetz en Haupt, 'The Political as Communicative Space', 29-32.

¹⁹ Michael Edwards, *Civil society*, 3e herziene ed. (Cambridge: Polity, 2014), 43-65.

bliek debat voorbij het parlement en debatclubs. Door (zelf)censuur kon ook niet alles over een koninklijke plechtigheid worden gezegd, terwijl lage geletterdheid en een beperkte krantenoplage de openheid van het debat verder belemmerden.²⁰ Ten slotte is het haast onmogelijk om toegang te krijgen tot alles wat niet wordt gezegd, of de indrukken van individuele bezoekers en krantenlezers te achterhalen.²¹

Dit artikel is gebaseerd op uitgebreid bronnenonderzoek in meerdere archieven. In de eerste plaats het archief en de correspondentie van de ceremoniemeester van de inhuldiging in het Koninklijk Huisarchief. Daarnaast het Nationaal Archief en dan vooral de notulen van de ministerraad voor het kabinetsperspectief op de gang van zaken. Ten slotte zijn gedrukte bronnen zoals gedenkschriften, verslagen en krantenartikelen onderzocht. In plaats van een chronologische beschrijving heb ik gekozen voor een thematische ordening, gericht op de analyse van de vier rituele deelelementen ruimte, tijd, handelingen en taal. Allereerst stel ik daarbij de vraag hoe in 1849 door middel van de ruimtelijke inrichting van de inhuldiging letterlijk vorm werd gegeven aan de nieuwe machtsverhoudingen.

RUIMTE EN MACHT: DE PRAKTISCHE PRODUCTIE VAN RUIMTE

De *spatial turn* benadrukt dat ruimte geen gegeven is, maar altijd wordt geproduceerd door mensen en andersom ook hun handelen vormt en betekenis geeft. Meer specifiek betoogt Stollberg-Rilinger dat de ruimtelijke vormgeving van een politiek ritueel de machtsverhoudingen het meest zichtbaar representeert. De gelukkige die tegenover de koning zit, staat duidelijk hoger in de pikorde dan iemand die achteraan moet plaatsnemen.²² Maar niet alles bij de inrichting draaide om de zelf- en machtsrepresentatie van Willem III. Ook de Staten-Generaal en de ministerraad eisten een prominente positie.²³ Het is alleen een andere kwestie of het publiek de zorgvuldig ontworpen symboliek met meerdere betekenislagen waarneemt. Bovendien was lang niet ieder aspect van de ruimtelijke inrichting in 1849 doordrongen van koninklijke of parlementaire machtsrepresentatie.

De praktische uitwerking van de inhuldiging lag in handen van enkele hofdignitarissen, maar de ministerraad controleerde hun plannen nauwgezet. De ministers legden de ministeriële verantwoordelijkheid van de nieuwe grondwet in hun

²⁰ Jaap van Rijn, *De eeuw van het debat. De ontwikkeling van het publieke debat in Nederland en Engeland, 1800-1900* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2010).

²¹ Hiervan heb ik ook geen sporen gevonden van uitgebreide verslagen in egodocumenten als dagboeken.

²² Barbara Stollberg-Rilinger, 'Much ado about nothing? Rituals of politics in early modern Europe – and today', *Bulletin of the German Historical Institute* 48 (2011): 19-20.

²³ Zie ook: Jan Andres en Matthias Schwengelbeck, 'Das Zeremoniell als politischer Kommunikationsraum. Inthronisationsfeiern in Preußen im langen 19. Jahrhundert', in *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*, red. Ute Frevert en Heinz-Gerhard Haupt (Frankfurt am Main: Campus, 2005), 57-64.

voordeel uit: ook voor de koninklijke inhuldiging waren zij voortaan eindverantwoordelijk. Toch waren de ministers er kennelijk niet helemaal gerust op dat de eigennuttige koning hen zou gehoorzamen. Als stok achter de deur zette de ministerraad de financiële staatsbijdrage in als pressiemiddel. Tijdens het ministerieeraad van 10 april 1849 stelde de minister van Binnenlandse Zaken voor om de inhuldiging alleen te financieren 'onder voorbehoud, dat de ministers worden gekend over, van, voor het programma tot regeling der plegtigheid.'²⁴ Opvallend is dat hij maximaal 45.000 gulden wilde uitgeven, waardoor er twee keer minder financiële speelruimte voor de inhuldiging was dan in 1840. Destijds spendeerde Willem II (1792-1849) minstens 68.289 gulden aan zijn eigen inhuldiging. Daarbovenop droeg de gemeente Amsterdam 70.000 gulden bij.²⁵ Door zijn vaders schulden had Willem III weinig te besteden, terwijl de staat – zeker gezien de inflatie van 13,13% over negen jaar tijd – voor een flink lager bedrag borg stond.²⁶ Uit de bronnen wordt niet geheel duidelijk hoe de staatsbijdrage tot stand kwam. Ondanks deze bezuiniging ging de koning wel akkoord met de eis van de ministerraad, waarschijnlijk wetend dat hij weinig keus had.²⁷

Dit raakt aan de kwestie hoeveel invloed Willem III had op zijn eigen inhuldiging: wilde hij geen invloed, of kreeg hij daar de kans niet voor? Het is allereerst ronduit opmerkelijk dat uit de correspondentie tussen de ceremoniemeesters, de ministerraad en de koning geen enkel initiatief of wijzigingsvoorstel van de koning te vinden is. Sterker nog, ook in de interne besprekingen tussen de ceremoniemeesters van de koning wordt geen gewag gemaakt van wat Willem III wel of niet zou willen. De vorst bemoeide zich nergens actief mee, wat des te opmerkelijker is omdat hij een veto uit kon spreken. Voor zover kan worden gegaan speelde Willem III geen enkele organisatorische rol, zoals hij dat ook niet deed bij zijn vaders begrafenis.²⁸

Nadat de koning had ingestemd met de budgetinperking, begonnen eind april kamerheer-ceremoniemeester Snouckaert van Schauburg (1803-1878), de hofmaarschalk Van Bijlandt (1808-1888) en de opperkamerheer Boon (onbekend) aan een programma en plattegrond. Op zondagmiddag 22 april legden de heren hier bij Boon thuis de laatste hand aan. De ministerraad besprak dit de volgende

²⁴ Nationaal Archief Den Haag [NA], Archief Ministerraad, Raad van Ministers en Ministeriële Commissies, 1823-april 1940 [2.05.02], inv.nr. 21. Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 10 april.

²⁵ Jeroen van Zanten, *Koning Willem II, 1792-1849* (Amsterdam: Boom, 2013), 373.

²⁶ Van der Meulen, *Willem III*, 205-13; dit inflatiepercentage is gebaseerd op de geldwaarde en inflatie berekentool van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, geraadpleegd op 12 november 2018, www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php.

²⁷ Koninklijk Huisarchief Den Haag [KHA], Archief van de Grootmeester en (Opperr)Ceremoniemeester Periode 1813- [E.18.a.k.5]. Brief van de staatsraad en de directeur van het kabinet des konings aan de opperkamerheer, 15 april.

²⁸ Van Zanten, *Willem II*, 213-14.

dag en accepteerde het zonder grote wijzigingen.²⁹ Op woensdagavond 25 april kwam de minister van Binnenlandse Zaken nogmaals langs ter controle van de conceptversie. Het programma werd vervolgens ter goedkeuring naar Willem III opgestuurd, die het zonder verder commentaar accepteerde.³⁰ Het gebrek aan koninklijke invloed reflecteert deels de nieuwe constitutionele machtspositie van de ministers, maar vooral ook het ontbreken van belangstelling door Willem III.³¹ Dit in groot contrast tot zijn vader die nota bene het programma zelf ontwierp en zijn inhuldiging tot in de puntjes vormgaf.³² 's Konings ceremoniemeesters waren hierdoor gedwongen het heft in eigen handen te nemen en pasten op eigen initiatief de blauwdruk van 1840 aan de nieuwe politieke realiteit van 1849 aan.³³ Dit blijkt vooral uit hoe zij de Nieuwe Kerk inrichtten om de veranderde machtsrelaties weer te geven.

HIËRARCHIE EN RUIMTELIJKE INRICHTING

De inhuldiging vond plaats op zaterdag 12 mei in de Nieuwe Kerk op de Dam van Amsterdam, evenals negen jaar eerder. Die middag legde de koninklijke processie de korte afstand tussen het Paleis op de Dam en de Nieuwe Kerk af. Het plein was gevuld met het 'gewone' publiek, want anders dan in 1840 waren enkel genodigden welkom bij de plichtigheid zelf. Ondanks nauwe banden met Europese vorstenhuisen – de moeder van Willem III was een Romanov – waren er verder alleen buitenlandse diplomaten aanwezig. De kerk was vooral gevuld met politici, hoge ambtenaren en de gegoede burgerij die een kaartje had weten te bemachtigen. Het precieze aantal aanwezigen, zowel buiten als binnen, is onbekend.³⁴

De meest in het oog springende verandering ten opzichte van 1840 was de positie van de ministers. Terwijl deze onder Willem II nog op een zijtribune zaten, zetelden zij nu direct tegenover Willem III. Tussen hen in stond de zogenaamde credenstafel, waarop de regalia en de grondwet uitgestald lagen. Zo maakte de ruimtelijke ordening de nieuwe staatkundige realiteit voor iedereen zichtbaar: de ministers waarborgden vanaf nu de grondwet tegenover de koning. Hoewel nog

29 NA, Archief Ministerraad, Raad van Ministers en Ministeriële Commissies, 1823-april 1940 [2.05.02], inv.nr. 21. Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 23 april.

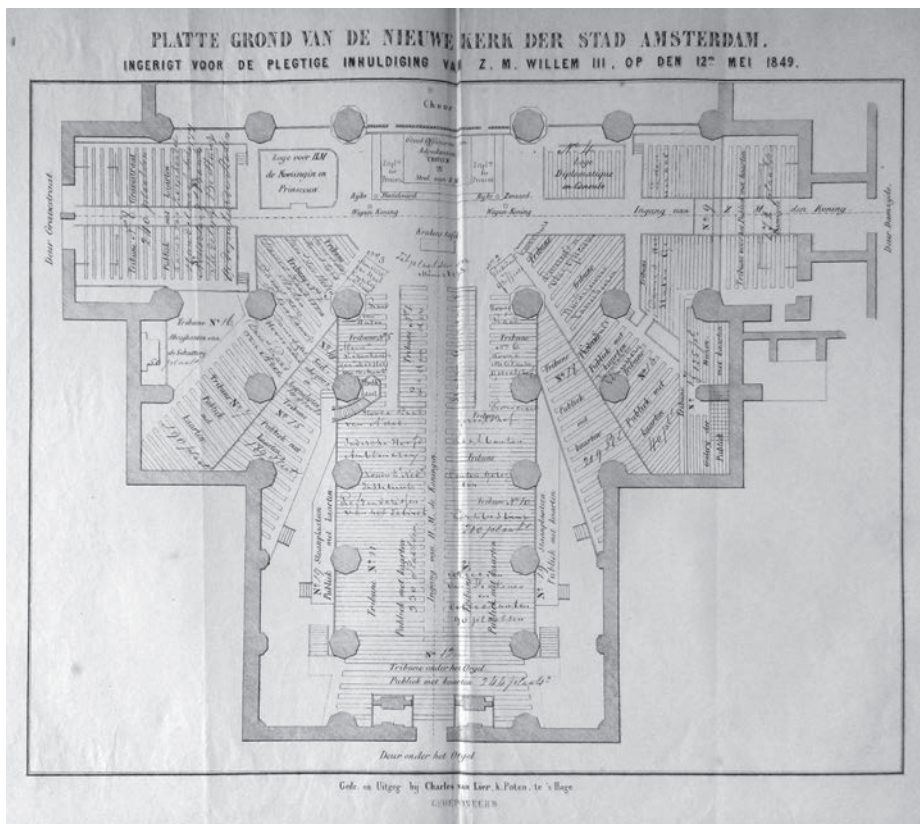
30 KHA, Archief van de (Opper)Ceremoniemeester [E.18.a.K.5]. Brief van de opperkamerheer aan koning Willem III, 26 april.

31 De interpretatie dat Willem III minder ontvankelijk zou zijn geweest voor pracht en praal dan zijn vader lijkt echter weinig steekhoudend, vgl. A. Alberts, *Koning Willem III* (Den Haag: Kruseman, 1964), 38-42.

32 Van Zanten, *Willem II*, 370.

33 KHA, Archief van de Grootmeester en (Opper)Ceremoniemeester Periode 1813- [E.18.a.K.5]. Programma voor de plegtige beëdiging en inhuldiging van zijne majesteit koning Willem III, te Amsterdam, op zaterdag den 12^{den} mei 1849, 22 en 25 april.

34 Voor een overzicht: Van Zanten, *Willem II*, 216-22.

Afb. 1 De definitieve plattegrond voor de inhuldiging van Willem III. (*Koninklijk Huisarchief, Den Haag*)

niet geheel duidelijk was hoe de ministerraad zich in de praktijk zou positioneren is het opmerkelijk dat geen enkel commentaar deze 'nieuwe' positie interpreteerde als representatie van een nieuwe machtsorde. Een dergelijke lezing kan een geval van overinterpretatie zijn, maar de Nederlandse casus staat in schril contrast met debatten over de grens: in de Duitse staten woedden rond 1848 felle publieke en parlementaire discussies over vergelijkbare positiewijzigingen van kabinetten en ministers.³⁵

Deze hiërarchische opwaardering van het kabinet ging ten koste van de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer. In 1840 zaten zij, met de voorzitter van

35 Matthias Schwengelbeck, 'Monarchische Herrschaftsrepräsentationen zwischen Konsens und Konflikt. Zum Wandel des Herrschafts- und Inthronisationszeremoniells im 19. Jahrhundert', in Andres, Geisthövel en Schwengelbeck, *Die Sinnlichkeit der Macht*, 131-57.

de Eerste Kamer als voorzitter van deze verenigde zitting der Staten-Generaal, nog achter de credenstafel tegenover Willem II. De positie van de Staten-Generaal bleef verder ongewijzigd: achter de ministers in het middenschip van de kerk. Vóór de grondwetswijziging had de inhuldiging nog grotendeels het karakter gehad van een vroegmoderne *Verfassung in Actu*, waarbij de leden van de standenvergadering trouw zwoeren aan hun vorst, maar dit stond na 1848 minder centraal. Veelzeggend is dat de ministers géén eed meer aflegden.³⁶

108

Toeschouwers van het inhuldigingsceremonieel duiden weliswaar niet ieder aspect van de ruimtelijke inrichting als politiek, maar waren zich wel degelijk bewust van de symbolische dimensies hiervan. Schrijfster Geertruida Toussaint (1812-1886) beschreef de opstelling van parlement en koning als volgt: 'de twee groote magten in den Staat: den Koning en de vertegenwoordigers des Volks. Het hooge Ligchaam heeft in statigen ernst de plaatsen ingenomen tegenover den troon.' Daarentegen interpreteerde schrijver en journalist Pieter Dekker jr. (1812-1861) de plaats van de parlamentsvoorzitter kritischer:

Eenigszins zonderling echter was de plaats voor den Voorzitter der beide Kamers aangebragt; zij bevond zich niet vlak tegenover den Koningszetel, maar stond schuins tegenover denzelven, bij een der zuilen; men zal hierdoor toch niet hebben willen te kennen geven, dat de Koninklijke magt zich enigszins in eene scheeve verhouding ten aangezien der Constitutie gevoelde, en dat de Constitutie, om het tegen die magt uit te houden, een stevigen pijler noodig heeft, om haar te steunen, dat ze op de been blijft?³⁷

Voor Dekker jr. was niet zozeer het kabinet, maar de Staten-Generaal de waarborg van de nieuwe grondwet. Hij bekritiseerde zo de symbolische ondergeschiktheid van de volksvertegenwoordiging, maar was wel de enige met een dergelijke kanttekening.

Uit de correspondentie van de ceremoniemeester blijkt dat er achter gesloten deuren meer gevoeligheid was voor de symbolische rangschikking van macht. Zowel de Algemeene Rekenkamer als de Hooge Raad van Adel tekende protest aan omdat hun plek niet zou stroken met hun positie. In veel studies naar politieke rituelen staat de betwisting van de rangorde centraal om zicht te krijgen op hoe deze ruimtelijke vormgeving machtsrelaties tegelijkertijd blootlegt én bestendigt.³⁸ Van een echt conflict was hier echter geen sprake. Zo verzocht de Algemeene Rekenkamer de kamerheer-ceremoniemeester om een fout in de zesde paragraaf van het programma te herstellen. Nu werd de Rekenkamer onderaan

36 André Holenstein, *Die Huldigung der Untertanen. Rechtskultur und Herrschaftsordnung (800-1800)* (Stuttgart: Gustav Fischer, 1991), 505-12; Cees Fasseur, *De gekroonde republiek* (Amsterdam: Balans, 2011), 7-16.

37 Pieter Dekker jr., *Twee dagen in mei 1849 Amsterdam* (Amsterdam, 1849), 11.

38 Barbara Stollberg-Rilinger, *Rituale* (Frankfurt am Main: Campus, 2013), 215.

genoemd, terwijl deze direct op de Hooge Raad der Nederlanden zou moeten volgen.³⁹ De Hooge Raad merkte op dat de plek van de Raad op de plattegrond niet overeenkwam met de officiële rangorde zoals deze wel in het programma stond.⁴⁰ Deze discussies over details en protocol tonen aan dat anders dan het grote publiek, politieke organen zich er zeer bewust van waren dat het inhuldigingsceremonieel hun positie toonde.

De foutjes in programma en plattegrond raken aan de talloze slordigheden bij de organisatie. De ceremoniemeesters waren zich terdege bewust van de nieuwe politieke verhoudingen, maar hielden eigenlijk alleen met de ministerraad rekening. Hoewel de inhuldiging nota bene in Amsterdam plaatsvond, kregen het Amsterdamse stadsbestuur, de gedeputeerde staten van Noord-Holland, de Hollandsche Handelsmaatschappij en de Hollandsche Kamer van Koophandel een plek in de coulissen aan de zijkant. In 1840 zetelden deze organen nog achter de Staten-Generaal in het middenschip. De nieuwe positie was echter geen weloverwogen reflectie van gewijzigde machtsverhoudingen. De ceremoniemeesters waren simpelweg vergeten de Amsterdamse en Hollandse notabelen van een plek te voorzien en gaven ze dus maar een per ongeluk overgebleven vrije plek op de tribune.⁴¹ Anders dan rond 1800 was de inhuldiging van Willem III duidelijk geen nauwgezette weergave van de gehele politiekmaatschappelijke orde.⁴²

Naast een teruglopende symbolische waarde van de inhuldiging was tijdsdruk een andere factor bij deze fouten. Terwijl er tweeënhalve maand uitgebreid werd gewerkt aan de inhuldiging van Willem II, moest die van zijn zoon in iets meer dan een maand geregeld worden.⁴³ De notulen van de ministerraad maken deze keuze niet expliciet duidelijk. Mogelijke verklaringen zijn de al bestaande blauwdruk van 1840, het gebrek aan persoonlijke belangstelling van de koning en het ingeperkte budget. De belangrijkste onderliggende reden was vooral het afgenomen politieke belang, wat werd versterkt door de desinteresse van Willem III.

Waar de ceremoniemeesters wel meer rekening mee hielden, waren het publiek en de natie buiten de Nieuwe Kerk. Vertegenwoordigers van hoge staatsorganen kregen meer kaartjes voor hun echtgenotes en families, hoewel die wel aan de zijkant moesten zitten. Kaartjes waren überhaupt zeer gewild en het aantal tribunes werd flink uitgebreid. Het archief van de kamerheer-ceremoniemeester be-

39 KHA, Archief van de (Opper)Ceremoniemeester [E.18.a.k.5], brief van de Algemeene Rekenkamer aan de minister van Binnenlandse Zaken, 7 mei.

40 Ibidem, brief van de secretaris van de Hooge Raad van Adel aan de kamerheer-ceremoniemeesters, 7 mei.

41 Ibidem, brief van de kamerheer-ceremoniemeester aan de burgemeester van Amsterdam, datum onbekend.

42 Vgl. bijv. Barbara Stollberg-Rilinger, 'Herstellung und Darstellung politischer Einheit. Instrumentelle und symbolische Dimensionen politischer Repräsentation im 18. Jahrhundert', in Andres, Geisthövel en Schwengelbeck, *Die Sinnlichkeit der Macht*, 73-92.

43 Van Zanten, *Willem II*, 370-71.

staat voor een groot deel uit verzoeken van mensen – van ministers tot burgers en schutterijen – die hem verzochten om toegangsbewijzen. Ook de belangstelling vanuit het volk was groot. De Dam was gevuld met toegestroomde toeschouwers en er werd geklaagd over het grote gebrek aan tribuneplaatsen.⁴⁴ Voor diegenen die niet naar Amsterdam konden komen was er een aparte tribune voor ‘snel-schrijvers en journalisten’ ingericht. Het hof had ook populaire schrijvers als Tousseint uitgenodigd om een gedenkschrift van de inhuldiging neer te pennen. Dit past in een bredere Europese ontwikkeling van monarchieën die zich steeds meer bewust waren van het belang om zich te tonen aan het volk, zeker in de media, om hun legitimiteit en functie als nationaal symbool te versterken.⁴⁵ Het was een ontwikkeling die ook in Nederland al voor 1890 werd ingezet – ze werd echter bemoeilijkt door de onhandelbaarheid en gebrekkige belangstelling van Willem III.⁴⁶

MACHTSREPRESENTATIE RONDOM DE TROON

Ondanks de gewijzigde grondwet stond Willem III volledig centraal op het altaar. Zijn ministers zaten weliswaar tegenover hem achter de grondwet, maar de koning stond een paar treden hoger. Dat een vorst deze letterlijk en symbolisch hogere positie inneemt staat grotendeels los van zijn politieke positie: in 2013 nam Willem-Alexander nagenoeg dezelfde plek in als zijn betovergrootvader. Hoe een koning zichzelf positioneert en presenteert biedt daarentegen mogelijk inzicht in hoe hij zijn eigen machtspositie zag – of hoe hij wilde dat het publiek dit zag.⁴⁷

Een goed voorbeeld hiervan is de kroning van Wilhelm I van Pruisen in 1861. Ongeacht de recente invoering van een grondwet zag hij zichzelf nog altijd als een vorst bij gratie Gods en als absolute opperbevelhebber van het leger. Na de traditionele kerkdienst en zalving in Königsberg vond er nog een extra inhuldiging buiten plaats. Hierbij steeg Wilhelm ver boven alle aanwezigen uit door een extra verhoging op de hoofdtribune. Het is veelzeggend door wie hij zich liet omringen op deze verhoging: zijn eigen familieleden, dynastieke verwanten en de *höfisch-militärische Elite* van adellijke, Pruisische generaals. Het parlement moest daarentegen genoegen nemen met een plaats geheel onderaan de tribune naast ambtenaren uit de provincie. Dit was een doelbewuste zet van Wilhelm I om duidelijk te maken dat hij een vorst van het *ancien régime* was, ver verheven boven

44 Zie voor verzoeken om extra toegangskaarten: KHA, Archief van de (Opper)Ceremoniemeester [E.18.a.k.5]; Van der Meulen, *Willem III*, 215-17.

45 Martin Kohlrausch, ‘Monarchische Repräsentation in der entstehenden Mediengesellschaft. Das deutsche und das englische Beispiel’, in Andres, Geisthövel en Schwenkelbeck, *Die Sinnlichkeit der Macht*, 93-122; John Plunkett, *Queen Victoria. First media monarch* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

46 Van Osta, ‘The emperor’s new clothes’.

47 Hensel, ‘La coronación de Agustín I’, 1367-69.

een parlement of welke grondwet dan ook. In zowel het Pruisische parlement als de bredere Duitse pers protesteerden liberalen hevig tegen dit ongrondwettelijke optreden, terwijl conservatieven de Pruisische koning juist prezen.⁴⁸

Het is verleidelijk om de zelfpresentatie van Willem III ook te interpreteren als symbolische steek richting de grondwet. Evenals zijn vader die bij Waterloo had gevochten werd Willem III getoond als krijgshaftige koning. Zijn processie-stoet bestond uit familieleden, hoge edelen, generaals en admiraals. Na zijn intrede in de Nieuwe Kerk zetelde Willem III zich op de troon en zijn gevolg 'schaarde zich naar de volgorde van rang en etiquette vóór, rondom en achter den troon.'⁴⁹ Naast de koning zaten zijn oom, prins Frederik (1797-1881), en zijn broer, prins Hendrik (1820-1879). Achter de troon stond het militair huis des konings en links vooraan graaf de Perponcher (1771-1856) met ontbloot rijkszwaard. Verder werd de monarch vergezeld door adellijke adjudanten, kamerheren en de kamerheer-ceremoniemeester.⁵⁰ In vrijwel alle opzichten werd Willem III, gehuld in het 'uniform der Marine' en omringd door adel en leger, gerepresenteerd als een vorst van de oude orde.⁵¹ *Werd*, want in tegenstelling tot zijn vader speelde Willem III geen enkele rol in de keuze van zijn inhuldigingstenu of inhuldigingsstoet.⁵²

In krantenberichten en gedenkboeken werd uitgebreid stilgestaan aan de militaire *pomp and circumstance* van de koning. Anders dan bij de Pruisische Wilhelm I zag niemand dit als despotisch of ongrondwettelijk, maar eerder als iets wat het roemrijke Oranjeslacht extra luister bijzette.⁵³ De enige politieke kritiek kwam van een abolitionistische predikant in het liberale tijdschrift *De Gids*. Hij nam aanstoot aan een Surinaams wapenschild boven de troon en stelde de door de koning gesteunde slavenhandel en koloniën aan de kaak.⁵⁴ Verder werd geen enkel dynastiek symbool als politiek statement gezien en het lijkt er evenmin op dat Wilhelm III zich bewust als militair monarch in plaats van als burgerlijke, constitutionele koning toonde. Ook zijn ceremoniemeesters stonden hier niet bij stil: zij kopieerden vrijwel geheel de zo zorgvuldig door Willem II samengestelde militaire choreografie van 1840.⁵⁵ Zelfs de ministerraad keurde het plan zonder verdere aandacht goed en de minister van Oorlog verleende zonder mor-

48 Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells*, 260-81.

49 A.L.G. Toussaint, *Gedenkschrift van de inhuldiging des konings Willem III, binnen de hoofdstad des rijks, 12 mei 1849* (Haarlem, 1849), 54.

50 Paul Jonas, *Neerlands koning in Neerlands hoofdstad. Eene herinnering aan den 11 en 12 mei 1849* (Amsterdam, 1849), 44-45.

51 Jacques François Bosdijk, *Gedenkschrift der inhuldiging van Z.M. Koning Willem III, in de nieuwe kerk te Amsterdam, op zaterdag den 12 mei 1849* (Haarlem, 1849), 46-47.

52 Engelbert Gerrits, *Gedenkboek der Inhuldiging van Z.M. Willem II* (Haarlem, 1841), 185-86.

53 Schwengelbeck, 'Monarchische Herrschaftsrepräsentationen'.

54 Hendrik Christiaan Millies, 'De inhuldiging en een wapenschild. Eene nabeschouwing', *De Gids* 13, dl. 1 (1849), 721-35.

55 Van Zanten, *Willem II*, 372-73.

Afb. 2 De inhuldiging van koning Willem III op 12 mei (een bewaard gebleven misdruk met de verkeerde datum). Prent, 36,5 x 53 cm. (*Collectie Gelderland, Kasteel Rosendaal, objectnr. GK 01400*)

ren de benodigde troepen voor de koninklijke inhuldigungsstoet.⁵⁶ Kennelijk deed het er in dit opzicht minder toe hoe de ceremonies de koninklijke macht toonden als deze zowel sterk was afgenomen als grondwettelijk vastgelegd. Bovendien gebruikte Willem III zijn inhuldiging ook niet om een symbolisch politiek statement te maken. En als hij dat al had gewild, dan had de ministerraad hem waarschijnlijk geen millimeter ruimte gegeven.

SCHEIDING TUSSEN KERK, STAAT EN KRONING

De inhuldigingslocatie spreekt boekdelen over het politieke doel ervan. Een goed voorbeeld is Napoleons kroning in 1804. Napoleon wilde een nieuwe dynastie stichten en zette zich met zijn keuze voor de Parijse Notre Dame duidelijk af van de traditionele kroningskathedraal te Reims.⁵⁷ Ook Willem II wilde in 1840 een in-

⁵⁶ NA, inv.nr. 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 2 april.

⁵⁷ Dwyer, 'Citizen emperor', 47-49.

huldiging in de hoofdstad voor het oog van de natie en niet in een afgelegen paleis. Aangezien een ceremonie in Brussel na de uiteindelijke erkenning van de Belgische onafhankelijkheid in 1839 niet meer mogelijk was, had hij hier ook de vrijheid voor. Willem II koos voor de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Een ruim gebouw met plek voor veel publiek gelegen op het hoofdplein van de stad, de Dam, en pal naast het koninklijke paleis. De protestantse kerk paste weliswaar goed bij de dynastieke identiteit van de Oranjes, maar eigenlijk minder goed bij de Nederlandse politieke identiteit. Omdat Nederland geen staatsreligie had, kon er geen religieuze kroning en zalving plaatsvinden. In plaats daarvan was er op papier een strikt seculiere inhuldiging door de Staten-Generaal. Na nota bene een protestantse eredienst liet Willem II zich desondanks als koning bij gratie Gods inhuldigen in een protestantse kerk. Uit zowel katholieke als liberale hoek kwam er felle kritiek op de koning: niet alleen minachtte hij zo zijn andersgelovige onderdanen, maar ook de grondwet.⁵⁸

Willem III zou in dezelfde Nieuwe Kerk worden beëdigd, alhoewel de nieuwe grondwet alleen voorschreef dat de inhuldiging in Amsterdam moest plaatsvinden. De ministerraad bepaalde nu de locatie. De hernieuwde keuze voor de Nieuwe Kerk lijkt vooral een praktische te zijn geweest zonder veel oog voor symbolische continuïteit. De blauwdruk voor de inrichting lag er al en het was nu eenmaal een perfecte locatie middenin de hoofdstad.⁵⁹ De liberale ministerraad wilde alleen wel het religieuze karakter van de kerk neutraliseren door zoveel religieuze symbolen als mogelijk te verwijderen. Met de grondwettelijke scheiding tussen kerk en staat kon er überhaupt geen sprake meer zijn van een protestantse dienst. Na 'wisseling van gedachten' schraptten de ministers deze uit het officiële programma: deze moest de koning de volgende dag maar zelf houden.⁶⁰ Toch hadden de ceremoniemeesters in hun tweede conceptversie nog staan dat 'een Nederduitsche Hervormde [predikant] [...] eene korte toespraak [zal] houden, en een gebed uitspreken', waarna de plechtigheid 'door gezang uit een der Psalmen' besloten zou worden.⁶¹ Waarschijnlijk was dit een slordigheidsfout zonder koninklijke inmenging, omdat de blauwdruk uit 1840 gemakshalve was gekopieerd. De minister van Binnenlandse Zaken schraptte het resoluut bij zijn controle.⁶²

Vrijwel ieder verslag benoemde het seculiere karakter van de inhuldiging. De meeste kranten en gedenkschriften verklaarden het als logisch gevolg van de

⁵⁸ Van Zanten, *Koning Willem II*, 377-78.

⁵⁹ NA, inv.nr. 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 2 april.

⁶⁰ NA, inv.nr. 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 10 april; zie verder *Eene openbare godsdienstoefening, na de inhuldiging van Z.M. den koning Willem III* (Amsterdam, 1849).

⁶¹ KHA, E.18.a.K.5, programma voor de plegtige beëediging, 22 april.

⁶² Ibidem.

nieuwe grondwet.⁶³ De meningen waren erover verdeeld of het ook een gemis was. Het liberale dagblad *De Nederlander* beoordeelde de keuze bijvoorbeeld positief en stelde dat 'het weglaten van al wat naar eene Kerkelijke plegtigheid zweemde, niet in het allerm minst de indruk verminderd [heeft], welke de geheele handeling teweegbracht'.⁶⁴ Protestantse kranten onthielden zich van verder commentaar. Daarentegen bekritiseerde journalist Dekker jr. op eigen naam het ontbreken van religieus vertoon als 'het ledige der plegtigheid' en onbegrijpelijk bij de inhuldiging van een koning met een door 'God gegeven voorregt'.⁶⁵ De secularisatie van koninklijk rituelen droeg bij aan het verdere wegebben van de 'sociale magie' van koninklijke machtsrituelen. Het ontnam de Oranjes bovendien van een religieuze legitimering van macht tegenover de grondwet.⁶⁶ Dit uitte zich ook in het inkorten van de duur van de inhuldiging.

TIJD EN MACHT

Tijd is net als ruimte een ceremonieel aspect om machtsverschil te benadrukken. Monarchen gebruikten tijd, en dan vooral andermans wachttijd voor de vorst ten tonele verschijnt, heel bewust als distinctiemiddel tegenover bezoekende diplomaten, adel, en nationale elites. De lengte van de koninklijke processie en rede of de duur van het gehele ceremonieel representeerden de koninklijke pracht en praal.⁶⁷ De urenlange speeches van Fidel Castro zijn een goed modern voorbeeld: niet alleen dwong hij mensen uren naar hem te luisteren, maar hij toonde ook dat hij zich dit kon permitteren. De vuistregel in *ritual studies* is dat hoe meer tijd iets in beslag neemt, des te groter het uitgedrukte machtsverschil is.⁶⁸

Ook bij inhuldiging van Willem III symboliseerde wachttijd sociale hiërarchie. Al om 09:45 diende het normale publiek plaats te nemen in de Nieuwe Kerk. Pas om 12:00 betrad de Staten-Generaal de ruimte. Naar positie in de politieke pikorde volgden om 12:30 de ministers, de Raad van State en alle andere 'Kollegien en Staats-Ambtenaren'. Een kwartier later arriveerde de koninklijke familie. Om klokslag één uur maakten Willem III en zijn gevolg hun entree. Na afloop verliet de koning weer als eerste de kerk. In omgekeerde volgorde – eerst de ministers en als laatste het ongenodigde publiek – moesten de toeschouwers op hun beurt

63 Bijv. 'De aanstaande inhuldiging des konings', *De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche Courant*, 26 april 1849. Alle krantenartikelen in dit artikel zijn voor het laatst geraadpleegd op 5 december 2018 en zijn toegankelijk via de Nederlandse online krantendatabase www.delpher.nl ontwikkeld door de Koninklijke Bibliotheek.

64 'De intrede en huldiging', *De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche Courant*, 14 mei 1849.

65 Dekker, *Twee dagen in mei*, 12-13.

66 Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 11-13, 103-5, 201-8.

67 Paulmann, *Pomp und Politik*, 17-18.

68 Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 20.

wachten om weg te gaan.⁶⁹ Deze choreografie drukte de politieke hiërarchie uit en haar temporele diversie maakte de machtsverhoudingen extra tastbaar.⁷⁰ Dit komt ook naar voren in verslagen die deze verschillen aanstippen: 'alle gewone tribunen zijn reeds ingenomen, slechts de hoogste eereplaatsen wachten nog op wie er regt op hebben.'⁷¹ Aan de andere kant zijn de tijdsverschillen weliswaar langer dan strikt noodzakelijk, maar het is natuurlijk niet zo dat ze automatisch in meer ontzag voor de koning resulteerden.⁷²

Daarentegen werd de lengte van het inhuldigingsceremonieel behoorlijk ingekort. Vanzelfsprekend werd de protestantse eredienst geschrapt. Opmerkelijk genoeg werd de nieuwe grondwet niet meer megedragen door de koninklijke processie en ook niet voorgelezen door Willem III. Daarnaast werd de koning niet langer ingehuldigd door de provinciale staten en standen maar alleen door de nationale volksvertegenwoordiging. Dit was niet om de koning minder te eren. Ze waren al in 1848 uit de grondwet verwijderd omdat ze niet pasten in het ideaal van de nationale eenheidsstaat.⁷³ De liberale *Arnhemsche Courant* beaamde dat 'de provinciale inhuldiging [...] in het stelsel niet rijmt.' Dezelfde krant noemde ook het voorlezen van de grondwet nutteloos.⁷⁴ Het is niet geheel duidelijk waarom de organisatoren stopten met het voorlezen en meedragen van de grondwet van 1848, maar het is wel zeker dat dit geen statement van Willem III was. In 1840 werd het voordragen van de grondwet bijzonder saai en te lang gevonden. Mogelijk is ook het trage, statige meetorsen en plaatsen van de grondwet op de credenstafel om deze reden geschrapt. Überhaupt zijn de plannen voor wie welke regalia of de grondwet zou dragen in de processie voortdurend gewijzigd tot de organisatoren het ritueel een paar dagen voor de inhuldiging maar hebben geschrapt.⁷⁵ De kritiek die Willem II in 1840 kreeg voor zijn overdadige symbolische machtsvertoon of het idee dat Willem III geen waarde zou hechten aan pracht en praal speelden hierin geen rol.⁷⁶ In plaats van machtsrepresentatie gaven tijdsdruk in de orga-

69 KHA, Archief van de (Opper)Ceremoniemeester [E.18.a.k.5]. Programma voor de plegtige beëddiging van Zijne Majesteit koning Willem III, te Amsterdam, op zaterdag den 12den mei 1849, 4 mei 1849.

70 Jan Andres, Alexa Geisthövel en Matthias Schwengelbeck, 'Einleitung', in Andres, Geisthövel en Schwengelbeck, *Die Sinnlichkeit der Macht*, 9-12.

71 Toussaint, *Gedenkschrift van de inhuldiging*, 36.

72 'Programma betreffende de plegtige inhuldiging des Konings, te Amsterdam, op Zaterdag des 28sten November 1840', *Nederlandsche Staatscourant*, 27 november 1840.

73 'Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1848)', *Wikisource*, geraadpleegd op 13 november 2018, [https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_\(1848\)](https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_(1848)).

74 'Verslag der Commissie, bij besluit van 7 maart j. benoemd tot voordragt van een volledig ontwerp van grondwets-herziening', *Arnhemsche Courant*, 18 april 1848.

75 KHA, programma voor de plegtige beëddiging, 22 en 25 april.

76 Vgl. Johannes Bosscha, *Het leven van Willem den tweede. Koning der Nederlanden en groot-hertog van Luxemburg* (Amsterdam, 1852), 621-22; A. Alberts, *Koning Willem III* (Den Haag 1964), 38-42.

nisatie evenals het streven naar een bondiger en voor het publiek aantrekkelijker schouwspel de doorslag.

In de publieke receptie werd de inkorting in ieder geval geloofd en geenszins in verband met machtsvragen gebracht. Schrijver Jacques François Bosdijk (1812-1850) prees juist de wijziging: 'het weglaten van alles wat niet volstrekt nodig was, had tengevolge, dat de belangstelling van den aanvang tot het einde hetzelfde bleef.'⁷⁷ *De Nederlander* beaamde dit en feliciteerde de organisatie met een inhuldiging die door 'hare meerdere beknoptheid, door het weglaten van alles wat tot de plegtigheid niet volstrekt noodig was' het publiek meer boeide.⁷⁸ Banale, organisatorische redenen en problemen gaven dus de doorslag in de vormgeving van de inhuldiging. Tegelijkertijd was al in 1848 nagedacht over de representatie van de nieuwe eenheidsstaat en zijn grondwet. Deze ambiguïteit tussen een chaotische planning zonder veel oog voor machtsrepresentatie en de bredere inbedding in een nieuwe politieke context komt ook naar voren bij de handelingen tijdens het ceremonieel.

116

ACTS OF POWER?

Handelingen staan uiteindelijk centraal bij rituelen als inhuldigingen. Soms is de symbolische betekenis hiervan evident: Napoleon kroonde zichzelf tot keizer – hij stond boven de paus en de Kerk.⁷⁹ Vaak is het lastiger om de betekenis van handelingen te interpreteren. Een uitweg is om inhuldigen als communicatieruimtes te conceptualiseren. Hierin communiceren dan verschillende stakeholders hun machtsclaim. Vervolgens wordt deze besproken en betwist in de ruimte van het publieke debat.⁸⁰ Deze benadering legt de focus erg sterk op conflict, terwijl zeker in de vroegmoderne periode koninklijke rituelen juist als doel hadden om een breuk te overbruggen.⁸¹ Door het theoretische kader van conflict los te laten en *alle* ceremoniële handelingen en hun publieke recepties te analyseren komt een meer gelaagd beeld van de inhuldiging van Willem III naar voren. Aan de ene kant was een inhuldiging in veel opzichten geënceneerd als integrerend ritueel om conflict over de grondwet in te perken. Aan de andere kant heeft het ceremonieel veel aan politieke impact en betekenis ingeboet na de grondwetswijziging.

Voor de intochtstoet van Willem III lijkt ledig van politieke betekenis te zijn geweest. Dat is opmerkelijk, aangezien bij bijvoorbeeld de kroning van de Mexicaanse Agustín I in 1822 juist nauwgezet symbolen en vertegenwoordigers in de

⁷⁷ Bosdijk, *Gedenkschrift der inhuldiging*, 58.

⁷⁸ 'De intrede en huldiging', *De Nederlander. Nieuwe Utrechtsche Courant*, 15 mei 1849.

⁷⁹ Dwyer, 'Citizen Emperor', 48-51.

⁸⁰ Andres en Schwengelbeck, 'Das Zeremoniell als politischer Kommunikationsraum'; Sösemann, 'Zeremoniell und Inszenierung'.

⁸¹ Bak, 'Introduction: Coronation Studies', 8-10.

koninklijke stoet waren opgenomen om de nieuwe machtsverhoudingen in de verf te zetten op een breukpunt tussen absolutisme en constitutionalisme.⁸² De gang van zaken in 1849 lijkt weinig op een weloverwogen presentatie van de veranderde positie van de koning. Sterker nog, in eerste instantie hadden de ceremoniemeesters het plan van 1840 overgenomen. Op 14 april, een maand voor de inhuldiging, was het nog steeds niet duidelijk hoe de processiestoet er uit zou zien. Volgens het nieuwe plan van 22 april zou minister van staat Schimmelpenninck (1800-1872) de kroon dragen, generaal-majoor de Hart (onbekend) de koninklijke scepter, generaal-majoor Spengler (1790-1856) de rijksappel en de burgemeester van Amsterdam de grondwet.⁸³ Drie dagen later zouden een niet nader genoemde minister van staat de scepter dragen, een viceadmiraal de rijksappel, de directeur van het kabinet des konings de grondwet en twee generaals-majoor het rijkszwaard en de rijksstandaard.⁸⁴ Bij het definitieve plan zouden alleen de rijksstandaard en het rijkszwaard, symbolen zonder veel betekenis, mee worden gedragen door nog onbekende officieren.⁸⁵ Door deze chaotische planning is het lastig te beoordelen of hier een bewuste boodschap achter schuilgaat. De veelvuldige wijzigingen kunnen wijzen op verhitte discussies, bijvoorbeeld over het meedragen van de grondwet, maar dit is dan niet genoteerd bij de overleggen van de ceremoniemeesters. Bovendien zou de processie eerst precies hetzelfde als in 1840 zijn, waarna de plannen telkens omgegooid werden onder tijdsdruk tot er vrijwel niets van terecht kwam. Uiteindelijk schonken de ministers geen aandacht aan de stoet, wat de suggestie wekt dat deze er weinig toe deed. Evenmin lijken de ministers interesse te hebben gehad in wie de koninklijke processie welkom heette. In 1840 begroette een comité van de Staten-Generaal, enkele ministers, de hofmaarschalk en de ceremoniemeester zelf de koning. In 1849 verwelkomde een zeventiental Eerste en Tweede Kamerleden Willem III.⁸⁶ Dit was echter geen bewuste symbolische opwaardering van het parlement ten opzichte van de ministerraad. Anders dan bij bijvoorbeeld de ruimtelijke inrichting hadden de ceremoniemeesters hier weinig aandacht voor machtsrepresentatie en kenmerkten chaos en tijdsdruk de planning.⁸⁷ De reden waarom uiteindelijk alleen parlementariërs de koning ontvingen kwam vooral door de hybride aard van de ceremonie. Deze was namelijk zowel een koninklijke inhuldiging als een openbare vergadering van de Staten-Generaal.

⁸² Hensel, 'La coronación de Agustín I', 1391-401; Carbajal López, 'Una liturgia de ruptura. El ceremonial de consagración y coronación de Agustín I', *Signos Históricos* 13, nr. 25 (2011): 83-87.

⁸³ KHA [E.18.a.K.5], programma voor de plegtige beëediging, 22 april.

⁸⁴ KHA [E.18.a.K.5], programma voor de plegtige beëediging, 25 april.

⁸⁵ KHA [E.18.a.K.5], programma voor de plegtige beëediging, 4 mei.

⁸⁶ Van Zanten, *Willem II*, 373-74.

⁸⁷ Bosdijk, *Gedenkschrift der inhuldiging*, 53.

Deze hybride rol maakt de inhuldiging van Willem III uniek vanuit Europees perspectief. In alle andere staten vond na een grondige, liberale grondwetswijziging of überhaupt de invoering van de grondwet geen inhuldiging meer plaats door een parlement, maar alleen een kroning of eedaflegging van de vorst. Liberalen zagen het namelijk als een absolutistisch relict dat niet alleen uit de tijd was, maar als feodale *Verfassung in actu* ook in strijd met de grondwet.⁸⁸ In Beieren, Württemberg en Zweden realiseerden de monarchen dit en zagen zij grotendeels uit eigen beweging af van een inhuldiging, terwijl er in Denemarken en Noorwegen helemaal geen kroningen meer plaatsvonden.⁸⁹ In Pruisen en Lippe-Detmold werd de heerser zelfs gedwongen om af te zien van een inhuldiging.⁹⁰ Daarentegen was er in Nederland geen discussie over afschaffing van de inhuldiging. Er bestond geen oudere traditie van feodale inhuldigingen en de *invented tradition* werd ingebed in de nieuwe grondwet in plaats van erdoor uitgesloten. De koning legde een aangepaste eed af op de grondwet, waarna de volksvertegenwoordiging krachtens de grondwet de koning inhuldigde.⁹¹ Wettelijk gezien behield de wederkerige eedaflegging een belangrijke functie, maar voor de politieke praktijk gold dit niet meer.

Nauwgezet volgde Willem III de grondwettelijk voorgeschreven gang van zaken. Na een korte rede legde hij de constitutioneel verankerde eed op de grondwet af. Vervolgens trad de voorzitter der Staten-Generaal naar voren en sprak hij de eed uit voor de leden van de vergadering volgens grondwetsartikel 52. Ieder lid van de Eerste en Tweede kamer diende naar voren te komen om deze hoofdelijk af te leggen. Dit was duidelijk nog een vroegmodern element waarbij de onderdanigheid van iedere onderdaan ritueel werd blootgelegd: bij de inhuldiging van Willem-Alexander in 2013 mochten de Kamerleden blijven zitten.⁹² Vrijwel iedereen legde deze eed volgens protocol met ontbloot hoofd en buiging af. De ministers zwoeren alleen geen trouw meer aan de koning, aangezien ze grondwettelijk geen Kamerleden waren. Niemand zag dit als een daad van verzet: het werd niet eens echt opgemerkt door toeschouwers en evenmin benoemd tijdens de organisatie. Het is veelzeggend dat enkel Toussaint beide ‘eedweigeraars’ noemde, en

88 Holenstein, *Die Huldigung der Untertanen*, 505-12; Schwengelbeck, ‘Zum Wandels des Huldigungs- und Inthronisationszeremoniells’, 127-31, 160-62.

89 Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells*, 153-62; Nils F. Holm, ‘Gustav V’, in *Svensk biografiskt lexikon* (Stockholm: Riksarkivet, 2018), geraadpleegd 14 november 2018, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13319>; Anders Monrad Møller, *Enevældens kroninger. Ceremoniellet, teksterne og musikken* (Kopenhagen: Falcon, 2012).

90 Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells*, 176-84, 247-60.

91 Zie hierover ook: Eelco Elzenga, ‘De prolongatie van de blijde inkomst na 1800’, in *Propaganda en spektakel. Vroegmoderne intochten en festiviteiten in de Nederlanden*, red. Joop Koopmans en Thomas Werner (Maastricht: Shaker), 117-47.

92 André Holenstein, ‘Huldigung und Herrschaftszeremoniell im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung’, *Aufklärung* 6 (1991): 21-46.

dan meer als onderdeel van een uitvoerig verslag, terwijl verder alleen *De Tijd* in een voetnoot vermeldde dat een joodse parlementariër zijn hoofd bij de eed bedekt liet. Zowel Toussaint als *De Tijd* deed dit af als een religieuze formaliteit.⁹³ Een doopsgezind lid der Staten-Generaal weigerde echter de eed af te leggen, zich beroepend op zijn onderdanigheid aan God.⁹⁴ De weigering was letterlijk een voetnoot bij het geheel, had geen politieke gevolgen en illustreerde de toch vooral ceremoniële aard van de eedaflegging. Dit stond in schril contrast tot onder andere Lippe-Detmold, waar in 1846 vijf volksvertegenwoordigers die weigerden de koning in te huldigen werden uitgesloten van het parlement. Het gevolg was een debat over de constitutionele rechtsgeldigheid en politieke legitimiteit van deze eed in ook andere staten van de Duitse confederatie.⁹⁵

De zorgvuldige inbedding van de koninklijke inhuldiging in de grondwet van 1848 had juist als doel om zulke openlijke conflicten te vermijden. Ze had een integrerende functie om de nieuwe machtsverhoudingen symbolisch te consolideren, ondanks de in de praktijk vaak chaotische planning. Evenals in het Verenigd Koninkrijk werd de koninklijke eed aangepast aan de nieuwe politieke context.⁹⁶ De inhuldiging was eerder een harmonieus overgangsritueel dan een setting voor conflict tussen parlement en koning. Hierin volgden de ceremoniemeesters en ministerraad het al in 1848 vormgegeven compromis van een nieuwe balans tussen koning, kamer en kabinet.⁹⁷

Confessioneel-conservatieve schrijvers en dagbladen vertolkten een andere visie op de eedaflegging. Zij benadrukten dat de koning het volk direct vertegenwoordigde in een door God geschapen orde en dat een eed overbodig was. Ministers en parlementariërs schitteren door afwezigheid in deze verslagen. Zoals Toussaint schreef in het slotwoord van haar gedenkschrift: 'De Koning is Koning van Nederland, wel krachtens de grondwet, maar ook door het regt der geboorte en door de gratie Gods'.⁹⁸ In een speciale uitgave opgedragen aan de koning bekleemtoonde het katholieke dagblad *De Tijd* de 'hechten bond tusschen U en Uw Volk' en 'dien inniger band tusschen Vorst en Volk'.⁹⁹ De krant erkende weliswaar dat de grondwet deze band waarborgde, maar stelde dat uiteindelijk God de ko-

93 'Bij de Krooning van Willem III. te Amsterdam', *De Tijd. Noord-Hollandsche Courant*, 14 mei 1849; Toussaint, *Gedenkschrift van de inhuldiging*, 64.

94 Ibidem.

95 Schwengelbeck, *Die Politik des Zeremoniells*, 176-99.

96 Norman Bonney, 'The evolution and contemporary relevance of the accession and coronation oaths of the United Kingdom', *The British Journal of Politics and International Relations* 13 (2011): 603-18.

97 Henk te Velde, 'De drie fasen van de constitutionele monarchie. De Nederlandse monarchie in Europees verband', in *De Nederlandse constitutionele monarchie in een veranderend Europe*, red. Douwe Jan Elzinga (Alphen aan de Rijn: Wolters Kluwer, 2006), 109-13.

98 Toussaint, *Gedenkschrift van de inhuldiging*, 65.

99 'Z.M. Willem III. 11 mei', *De Tijd. Noord-Hollandsche Courant*, 12 mei 1849.

ning had geroepen om het volk te hoeden. De *Noord-Brabanter* repte zelfs met geen woord over de nieuwe grondwet en legde de nadruk op het feit dat de koning zijn eed aan het volk – niet het parlement – ‘voor het hoog des Allerhoogsten’ aflegde.¹⁰⁰ Van echt zware kritiek met politieke consequenties was echter geen sprake: ook uit conservatieve hoek kwamen geen pleidooien voor het terugdraaien van de grondwetswijziging.

120

De verder overwegend liberale pers beklemtoonde twee aspecten: de grote waarde van het constitutionele karakter van het koningschap en de eendrachtige wijze waarop dit in Nederland tot stand was gekomen. Zo stond in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een uitgebreide analyse van de betekenis van de wederzijdse eedaflegging tussen Staten-Generaal en vorst en het belang hiervan voor een *constitutionele* machtsverhouding tussen de nu onschendbare koning en zijn ministers.¹⁰¹ De inhuldiging van Willem III werd verder vooral beschouwd als een weergave van de consensus omtrent het nieuwe, constitutionele politieke bestel. Commentatoren wezen er vooral op dat de inhuldiging de vreedzame en door-dachte Nederlandse aard symboliseerde omdat de grondwetswijziging tot stand was gekomen zonder gewelddadige revoluties zoals in andere landen.¹⁰²

Veel politieke betekenis had de inhuldiging niet meer. Behalve als symbool van nationale eenheid en politieke consensus schrijven zowel confessionele en conservatieve als meer liberale kranten de inhuldiging weinig politiek belang toe. De eedaflegging was bovendien een ceremoniële formaliteit en geen mogelijkheid voor liberale parlementariërs om zich te verzetten tegen de koning zoals in Lippe-Detmold. Het is bovendien de vraag of de ‘sociale magie’ van de beëdiging veel werkingskracht had op lange termijn, gezien de daaropvolgende conflicten tussen Willem III, de ministers en het parlement over de grondwet en de koninklijke machtspositie.¹⁰³ Ondanks de chaotische planning van veel symbolische handelingen representeerde de vorm van de eedaflegging wel degelijk een nieuwe politieke realiteit. De koning legde voortaan een eed af op de grondwet en verklaarde zich ondergeschikt aan de volksvertegenwoordiging. Deze veranderde machtsrelaties staan ook centraal bij de taalhandelingen van de inhuldiging.

100 ‘Nederland. ‘s Hertogenbosch 14 mei’, *De Noord-Brabanter. Staat- en Letterkundig Dagblad*, 15 mei 1849.

101 ‘De inhuldiging des konings’, *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 12 mei 1849.

102 ‘De intrede en huldiging’, *De Nederlander*; ‘Plegtige intogt en inhuldiging van Z.M. Willem III, te Amsterdam, op den 11den en 12den Mei’, *Groninger Courant*, 11 mei 1849.

103 Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 11-14, 212. Zie o.a. Van der Meulen, *Willem III*, 223-67; Henk te Velde, ‘Van grondwet tot grondwet’, 112-20; vgl. Caiani, ‘Napoleon’s Italian Coronation’, 67-70.

TAAL EN MACHT: DE WOORDEN VAN DE KONING

Anders dan symbolische handelingen zijn redevoeringen doorgaans veel toegankelijker en beter te begrijpen voor het publiek. Tegelijkertijd wordt het genre van inhuldigingsgedichten en -speeches gekenmerkt door conventies en het kiezen voor bewoordingen die op meerdere manieren te interpreteren zijn. Daarnaast staan ze bol van verwijzingen naar zowel recente gebeurtenissen als dynastieke mythes.¹⁰⁴ Het is dan ook belangrijk om na te gaan hoe tijdgenoten de redevoering beoordeelden om te voorkomen dat een analyse van 170 jaar later iets mist of heel anders interpreteert. Bovendien kregen tijdgenoten de woorden anders tot zich dan onderzoekers. Ze hoorden de intonatie van de speech, of lazen juist een samenvatting of aangepast verslag in een dagblad.¹⁰⁵ Bij de inhuldiging van 1849 waren er twee spraakhandelingen van belang: de inhuldigingstoespraak van Willem III en de daaropvolgende eedafleggingen.

De eed is een zogenaamde performatieve taalhandeling: wat symbolisch wordt uitgedrukt, wordt namelijk ook direct bewerkstelligd. Officieel is de koning pas ingehuldigd na de eedafleggingen door de leden der Staten-Generaal.¹⁰⁶ Dat dit nog altijd geldt, blijkt uit het feit dat in 2009 Barack Obama zijn presidentiële eed zelfs opnieuw af moest leggen na het omdraaien van twee woorden om de grondwettelijke rechtsgeldigheid van zijn inauguratie te verzekeren.¹⁰⁷ De grondwet van 1848 legde de inhuldigingseden vast voor Nederland. De koning zwoer evenals eerder de grondwet te waarborgen, waaraan expliciet was toegevoegd dat hij daarvan 'bij geene gelegenheid en onder geen voorwendsel hoegenaamd, zal afwijken of gedooien dat daarvan afgeweken worde.'¹⁰⁸ Nieuw was dat zowel de koning als de leden van de Staten-Generaal ervoor mochten kiezen om met 'zoo waarlijk helpe ons God almachtig' of met 'dat belooft ik' hun eed te bekrachtigen. De optie voor een belofte in plaats van religieuze eed te zweren was ingevoerd in geest van de nieuwe liberale grondwet, maar zover bekend maakte niemand hiervan gebruik. De eed voor leden der Staten-Generaal was ingrijpend gewijzigd. Eerst dienden zij te zweren 'getrouw en gediensig [te] zullen zijn' aan de vorst, maar voortaan beloofden ze de rechten en vooral de onschendbaarheid van de troon te handhaven.¹⁰⁹ De veranderde eedformules tonen dat het parlement duidelijk gelijkwaardiger was geworden ten opzichte van de koning.

¹⁰⁴ Jan Andres, *'Auf Poesie ist die Sicherheit der Throne gegründet'. Huldigungsrituale und Gelegenheitslyrik im 19. Jahrhundert* (Frankfurt am Main: Campus, 2005), 10-16.

¹⁰⁵ Stollberg-Rilinger en Neu, 'Einleitung', 17-20.

¹⁰⁶ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 103-4.

¹⁰⁷ Jeff Mason, 'Obama takes oath again after inauguration mistake', *Reuters*, 22 januari 2009, <https://www.reuters.com/article/us-obama-oath/obama-takes-oath-again-after-inauguration-mistake-idUSTRE50Lo9A20090122>.

¹⁰⁸ 'Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1848)'.

¹⁰⁹ Ibidem.

Ook de speech van de pas ingehuldigde koning reflecteerde op de nieuwe grondwet. Al in zijn eerste woorden benadrukte Willem III dat hij koning was dankzij zijn afstamming én de constitutie. Hierna stipte hij, kenmerkend voor het genre van inhuldigingsredes, zijn persoonlijke gebreken aan. Interessant is dat hij zijn mogelijke zwaktes als persoon op de troon koppelde aan de noodzaak tot een grondwettelijke controle op zichzelf.

Ook de koningen kleven menselijke zwakheden aan, en daarom behoeven zij instellingen en zelfstandige voorlichting [...]. Dit volk, dat een der eerste is geweest, om uit de duisternis, het geweld en de verdrukking der middeleeuwen orde en vrijheid en waarborgen voor het behoud van beide tevoorschijn te roepen, heeft ook thans weder, naar de behoefte des tijds, zijne instellingen herzien en bevestigd. Koning en Volk, Oranje en Nederland hebben met kalmte dit gewichtig werk volbragt [...]. Indien wij het oog slaan op de beroeringen, die een groot deel van Europa teisteren [...] laat ons dan God dankbaar zijn, die het dierbaar vaderland heeft behoeft.¹¹⁰

Ondubbeltzinnig noemde Willem III de grondwetswijziging een noodzakelijke aanpassing van het Nederlandse bestuur aan de constitutionele moderniteit. Biograaf Dik van der Meulen vraagt zich terecht af of Willem deze woorden ook gemeend heeft.¹¹¹ Alleen heeft Willem III geen woord van zijn eigen speech geschreven. Uit de notulen van de ministerraad blijkt dat Dirk Donker Curtius (1792-1864), de toenmalige minister van Justitie die een grote rol speelde bij de totstandkoming van de grondwet, de troonrede had opgesteld. De ceremoniemeesters noch de koning hebben hier de hand in gehad. Hoe de koning reageerde toen hij pas enkele dagen voor de inhuldiging de speech kreeg, is onbekend. De ministerraad besprak kort Donker Curtius' opzet en nam deze zonder grote wijzigingen aan.¹¹² Dit verklaart ook het liberale tijdsbesef van vooruitgang en de onvermijdelijke modernisering waarmee de constitutionele binding van de koning wordt beschreven. Donker Curtius benadrukt bovendien de consensus tussen Willem II en de mannen achter de grondwet van 1848.¹¹³ Het is niet precies duidelijk wat hij hiermee beoogde, maar de boodschap aan Willem III zal duidelijk zijn geweest: zijn koningschap moest constitutioneel zijn en zou staan of vallen met de samenwerking met zijn kabinet.

Tijdgenoten wisten alleen niet dat Willem III zijn woorden niet zelf gekozen had. Schrijver Dekker jr. zag de speech als een kritiek op de inhuldiging nieuwe stijl zonder religie. Hij zag de speech als een bevestiging van Willems anticonsti-

¹¹⁰ Bosdijk, *Gedenkschrift der inhuldiging*, 58-59.

¹¹¹ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 221.

¹¹² NA, inv.nr. 21, Notulen van de Raad van Ministers 1849, notulen 9 mei.

¹¹³ Zie over de rol van Donker Curtius bij de grondwetswijziging Mathijs van de Waardt, *De man van 1848 – Dirk Donker Curtius* (Nijmegen: Vantilt, 2019).

tutionele houding: 'ook de Koning, blijkz zijne toespraak, heeft het zoo begrepen, daar hij op den voorgrond stelde, door geboorte, dat is een hem door God gegeven voorregt, tot den troon der Nederlanden geroepen te zijn.'¹¹⁴ De liberale Franse schrijver Alexandre Dumas (1802-1870) had eerder felle kritiek geuit op de nieuwe Nederlandse koning. Hij was de enige die in zijn verslag Willem III zelf bekritiseerde – ook al had de Nederlandse regering hem uitgenodigd om zijn kritiek in te dammen.¹¹⁵ Volgens Dumas zou Willem III in tegenstelling tot zijn vader 'mijne onderdanen' in plaats van 'mijne landgenoten' hebben gezegd. Dumas vraagt zich af of de nieuwe koning zijn eed op de grondwet echt meende en plaatst vraagtekens bij diens 'ondemokratische' denkbeelden.¹¹⁶ Overigens sprak ook Willem II over 'mijne onderdanen.' Het is veelzeggend dat Dumas als buitenlander de enige openlijke kritiek op Willem III uitte in een gedenkschrift dat in de Nederlandse pers zeer negatief werd ontvangen.¹¹⁷

Ongeacht politieke kleur beschouwden Nederlandse kranten de wederzijdse eedaflegging als een teken van breed gedragen consensus. Zo schreef de *Groninger Courant* hoe na de eedaflegging van Willem III 'bij alle aanwezigen slechts één wensch ontstond [...] dat de Grondwet, zoo even bezworen, steeds den hoeksteen van ons staatsgebouw, het palladium onzer regten en vrijheden zal uitmaken.'¹¹⁸ Naar aanleiding van Willems rede benadrukte onder andere *De Nederlander* de geweldloze grondwetsvernieuwing in Nederland: 'terwijl zoo bijna geheel Europa, door baat en vijandschap beroerd, in 't harnas staat – viert Nederland feest, bij de inhuldiging van zijn Koning Willem III.'¹¹⁹ Vanuit confessionele hoek vierden *De Tijd* en *De Noord-Brabanter* hoe de eedaflegging de liefdevolle en directe verbinding tussen vorst en volk bekrachtigde.¹²⁰ Van een *printmediale Deutungskampf* over de grondwet zoals bij Duitse inhuldigingen was echter geen sprake. Integendeel: afgezien van de kritiek van Dekker jr. en Dumas waren de kranten vol lof over hoe Willem III de nieuwe grondwet leek te omarmen.

CONCLUSIE

In veel opzichten was de inhuldiging van Willem III zorgvuldig vormgegeven als overgangsritueel dat consensus over de grondwetswijziging representeerde. De ministerraad en ook de ceremoniemeesters hadden een inhuldigingsceremoni-

¹¹⁴ Dekker, *Twee dagen in mei*, 12-13.

¹¹⁵ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 220-21.

¹¹⁶ Alexandre Dumas, *De inhuldiging. Z.M. koning Willem III* (Amsterdam, 1849), 19.

¹¹⁷ Bijv. 'Amsterdam, donderdag 7 juni', *Algemeen Handelsblad*, 8 juni 1849; 'Amsterdam, 28 november', *Buitengewone Nederlandsche Staatscourant*, 30 november 1840.

¹¹⁸ 'Plegtige intogt en inhuldiging', *Groninger Courant*.

¹¹⁹ 'De intrede en huldiging', *De Nederlander*.

¹²⁰ 'Bij de Krooning van Willem III.', *De Tijd*.

eel voor ogen dat conflict vermeed en de veranderde verhouding tussen koning, grondwet en kabinet zichtbaar maakte. Ook de pers duidde de inhuldiging als de symbolische kroon op de vreedzame Nederlandse grondwetswijziging. Tegelijkertijd had de plechtigheid vrijwel geen impact op lange termijn. In tegenstelling tot elders werd er weinig politieke waarde aan de inhuldiging gehecht en ook in parlementaire debatten werd de inhuldiging nauwelijks besproken. Een mogelijke verklaring is dat in de Nederlandse context de lopende politiek-constitutionele transformatie de ceremonie zelf overschaduwde. De inhuldiging was in deze verandering ingebed en de nadruk lag op het overbruggen van een politieke breuk.

124

Bovendien gaf de inhuldiging weinig aanleiding tot conflict omdat deze van zowel veel reële politieke betekenis als uiterlijk vertoon was ontdaan. De beëdiging was gesecculariseerd en met een lager budget behoorlijk ingekort. Kranten beschouwden de inhuldiging als een overgangsritueel, maar plaatsten verder geen politieke commentaren. De eedaflegging werd gereduceerd tot een rituele formaliteit: de ‘eedsweigeraars’ werden vrijwel niet opgemerkt. Naast machtsrepresentatie moeten ook banale aspecten als tijdsdruk, geldgebrek, en het willen boeien van het publiek worden meegenomen in de analyse. Slordigheden kenmerkten de chaotische planning van de inhuldiging. Niet ieder onderdeel van een inhuldiging heeft namelijk een secuur vormgegeven functie om macht te legitimeren. De journalisten pikten bovendien veel betekenissen toch niet als zodanig op.

Deze analyse van de inhuldiging van Willem III plaatst kanttekeningen bij onderzoek naar andere inhuldigingen in negentiende-eeuws Europa en politieke rituelen in bredere zin. Ze bevestigt de eerder gestelde hypothese dat veel rituelen weinig betekenisvol zijn in politieke zin. Terwijl historici geneigd zijn casussen te kiezen die de machtspolitieke rol van rituelen onderschrijven, heb ik hier een inhuldiging onderzocht met een andere insteek. Veel onderdelen van de inhuldiging van Willem III hadden geen duidelijk legitimerend doel, werden door tijdsgebrek geschrapt of zonder aanpassing gekopieerd van de vorige inhuldiging. Hoewel de Nieuwe Kerk geen politieke communicatieruimte vol conflict was, symboliseerde de vormgeving wel de overgang naar een nieuwe politieke orde. Een ander punt is dat in 1849 de inhuldiging van 1840 als blauwdruk werd gebruikt, maar zowel organisatoren als publiek keken opvallend weinig terug naar negen jaar eerder. Dit in tegenstelling tot historici die vaak lange lijnen trekken tussen soms decennia uit elkaar liggende rituelen zonder de visies van tijdgenoten te bestuderen. In dit artikel heb ik ervoor gepleit om te waken voor overinterpretatie. Niet ieder ritueel wordt zo tot in de puntjes georganiseerd of betwist als de inauguratie van Trump: juist het bestuderen van rituelen waarvan de politieke betekenis dubbelzinniger is, kan meer inzicht bieden in hun werking ervan.

BIBLIOGRAFIE

- Agnew, Hugh LeCaine. 'Ambiguities of ritual. Dynastic loyalty, territorial patriotism and nationalism in the last three royal coronations in Bohemia, 1791-1836'. *Bohemia* 41, nr. 1 (2000): 3-22.
- Alberts, A. *Koning Willem III*. Den Haag: Kruseman, 1964.
- Althoff, Gerd en Barbara Stollberg-Rilinger. 'Spektakel der Macht? Einleitung'. In *Spektakel der Macht. Rituale im alten Europa, 800-1800*, red. Gerd Althoff, Jutta Götzmann, Matthias Puhle en Barbara Stollberg-Rilinger, 15-20. Darmstadt: Primus, 2008.
- Andres, Jan. "*Auf Poesie ist die Sicherheit der Throne gegründet*". *Huldigungsrituale und Gelegenheitslyrik im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Campus, 2005.
- Andres, Jan, Alexa Geisthövel en Matthias Schwengelbeck, red. *Die Sinnlichkeit der Macht. Herrschaft und Repräsentation seit der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main: Campus, 2005.
- . 'Einleitung'. In Andres, Geisthövel en Schwengelbeck, *Die Sinnlichkeit der Macht*, 7-18.
- Andres, Jan, en Matthias Schwengelbeck. 'Das Zeremoniell als politischer Kommunikationsraum. Inthronisationsfeiern in Preußen im langen 19. Jahrhundert'. In *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*, red. Ute Frevert en Heinz-Gerhard Haupt, 27-81. Frankfurt am Main: Campus, 2005.
- Bak, János. 'Introduction. Coronation studies – past, present, and future'. In *Coronations. Medieval and early modern monarchic ritual*, red. János Bak, 1-15. Berkeley: University of California Press, 1990.
- Bonney, Norman. 'The evolution and contemporary relevance of the accession and coronation oaths of the United Kingdom'. *The British Journal of Politics and International Relations* 13 (2011): 603-18.
- Caiani, Ambrogio A. 'Ornamentalism in a European context? Napoleon's Italian coronation, May 1805'. *English Historical Review* 132, nr. 554 (2017): 44-71.
- Cannadine, David. 'The context, performance and meaning of ritual. The British monarchy and the "invention of tradition"'. In *The invention of tradition*, red. Eric Hobsbawm en Terence Ranger, 101-64. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Chanteranne, David. *Le sacre de Napoléon*. Parijs: Tallandier, 2004.
- Dwyer, Philip. "'Citizen emperor". Political ritual, popular sovereignty and the coronation of Napoleon I'. *History. The Journal of the Historical Association* 100, nr. 339 (2015): 40-57.
- Edwards, Michael. *Civil Society*. 3e herziene ed. Cambridge: Polity Press, 2014.
- Eijnatten, Joris van. 'Oranje en Nederland zijn één. Orangisme in de negentiende eeuw'. *De Negentiende Eeuw* 23, nr. 1 (1999): 4-22.
- Elzenga, Eelco. 'De prolongatie van de blijde inkomst na 1800'. In *Propaganda en spektakel. Vroegmoderne intochten en festiviteiten in de Nederlanden*, red. Joop Koopmans en Thomas Werner, 117-47. Maastricht: Shaker, 2010.
- Elzinga, Douwe Jan. 'De betekenis van de Nederlandse grondwet in de 19^e eeuw'. In *De eeuw van de grondwet. Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917*, red. Niek van Sas en Henk te Velde, 80-95. Deventer: Kluwer, 1998.
- Fasseur, Cees. *De gekroonde republiek*. Amsterdam: Balans, 2011.
- Frevert, Ute. 'Politische Kommunikation und ihre Medien'. In *Sprachen des Politischen. Medien und Medialität in der Geschichte*, red. Ute Frevert en Wolfgang Braungart, 7-19. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004.
- Hensel, Silke. 'La coronación de Agustín I. Un ritual ambiguo en la transición mexicana del antiguo régimen a la independencia'. *Historia Mexicana* 61, nr. 4 (2012): 1349-411.
- Holenstein, André. *Die Huldigung der Untertanen. Rechtskultur und Herrschaftsordnung (800-1800)*. Stuttgart: Gustav Fischer, 1991.
- Holenstein, André. 'Huldigung und Herrschaftszeremoniell im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung'. *Aufklärung* 6 (1991): 21-46.
- Holm, Nils F. 'Gustav v'. In *Svensk biografiskt lexikon* (Stockholm: Riksarkivet, 2018). Geradpleegd 14 november 2018, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13319>.

- Kohlrausch, Martin. 'Monarchische Repräsentation in der entstehenden Mediengesellschaft. Das deutsche und das englische Beispiel'. In Andres, Geisthövel en Schwengelbeck, *Die Sinnlichkeit der Macht*, 93-122.
- Kuhn, William M. *Democratic royalism. The transformation of the British monarchy, 1861-1914*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1996.
- López, Carbajal. 'Una liturgia de ruptura. El ceremonial de consagración y coronación de Agustín I'. *Signos Históricos* 13, nr. 25 (2011): 68-99.
- Meulen, Dik van der. *Koning Willem III, 1817-1890*. Amsterdam: Boom, 2013.
- Møller, Anders Monrad. *Enevældens kroninger. Ceremoniellet, teksterne og musikken*. København: Falcon, 2012.
- Osta, Jaap van. *Het theater van de staat. Oranje, Windsor en de moderne monarchie*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1998.
- . 'The emperor's new clothes. The reappearance of the performing monarchy in Europe, c. 1870-1914'. In *Mystifying the monarch. Studies on discourse, power, and history*, red. Jeroen Deploige en Gita Deneckere, 181-92. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- Paulmann, Johannes. *Pomp und Politik. Monarchenbegegnungen in Europa zwischen Ancien Régime und Erstem Weltkrieg*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2000.
- Plunkett, John. *Queen Victoria. First media monarch*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Rijn, Jaap van. *De eeuw van het debat. De ontwikkeling van het publieke debat in Nederland en Engeland, 1800-1900*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2010.
- Romero de Oliveira, Eduardi. 'O império da lei. Ensaio sobre o cerimonial de sagração de D. Pedro I (1822)'. *Tempo* 13, nr. 26 (2009): 133-59.
- Schwengelbeck, Matthias. 'Monarchische Herrschaftsrepräsentationen zwischen Konsens und Konflikt. Zum Wandel des Herrschafts- und Inthronisationszeremoniells im 19. Jahrhundert'. In Andres, Geisthövel en Schwengelbeck, *Die Sinnlichkeit der Macht*, 123-62.
- . *Die Politik des Zeremoniells. Huldigungsfeiern im langen 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Campus, 2006.
- Shaw, Douglas. 'Nothing but propaganda? Historians and the study of early modern ritual'. *Cultural and Social History* 1 (2004): 139-58.
- Slijkerman, Diederik. 'Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid. De verhouding tussen koning, kabinet, Kamer en kiezer, 1848-1905'. Proefschrift, Universiteit Leiden, 2011.
- Smit, Corné. 'Voor de vorst, maar in naam van het volk. Hoe het conservatie *Dagblad van Zuidholland* en 's-Gravenhage populistische trekjes kreeg'. *De Moderne Tijd* 2, nr. 2 (2018): 115-34.
- Sösemann, Bernd. 'Zeremoniell und Inszenierung. Öffentlichkeit und dynastisch-höfische Selbstdarstellung in der preußischen Krönung und Jubiläumsfeiern'. In *Kommunikation und Medien in Preußen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, red. Bernd Sösemann, 85-135. Stuttgart: Franz Steiner, 2002.
- Steinmetz, Willibald en Heinz-Gerhard Haupt. 'The political as communicative space in history. The Bielefeld approach'. In *Writing political history today*, red. Willibald Steinmetz, Ingrid Gilcher-Holtey en Heinz-Gerhard Haupt, 11-36. Frankfurt am Main: Campus, 2013.
- Stollberg-Rilinger, Barbara en Tim Neu. 'Einleitung'. In *Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Erforschung symbolischer Kommunikation*, red. Barbara Stollberg-Rilinger, Tim Neu en Christina Brauner, 11-32. Keulen: Böhlau, 2013.
- Stollberg-Rilinger, Barbara. 'Herstellung und Darstellung politischer Einheit. Instrumentelle und symbolische Dimensionen politischer Repräsentation im 18. Jahrhundert'. In Andres, Geisthövel en Schwengelbeck, *Die Sinnlichkeit der Macht*, 73-92.
- . 'Much ado about nothing? Rituals of politics in early modern Europe - and today'. *Bulletin of the German Historical Institute* 48 (2011): 9-24.
- . *Rituale*. Frankfurt am Main: Campus, 2013.
- Strong, Roy. *Coronation. A history of kingship and the British monarchy*. Londen: Harper-Collins, 2005.

- Tamse, C.A. 'Plaats en functie van de Nederlandse monarchie in de negentiende eeuw'. In *De monarchie in Nederland*, red. C.A. Tamse, 89-132. Amsterdam: Elsevier, 1980.
- Velde, Henk te. 'Cannadine, twenty years on. Monarchy and political culture in nineteenth-century Britain and the Netherlands'. In *Mystifying the monarch. Studies on discourse, power, and history*, red. Jeroen Deploige en Gita Deneckere, 193-204. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- . 'De drie fasen van de constitutionele monarchie. De Nederlandse monarchie in Europees verband'. In: *De Nederlandse constitutionele monarchie in een veranderend Europa*, red. Douwe Jan Elzinga, 107-19. Alphen aan de Rijn: Wolters Kluwer, 2006.
- . "'Geheimzinnig schijnende diepte". De volkskoning en de omstreken band tussen vorst en volk in de 19e eeuw'. *Groniek* 150 (2000): 7-24.
- . *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918*. Den Haag: Sdu, 1992.
- . 'Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917'. In *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012*, red. Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, 109-94. 8e herdruk. Amsterdam: Boom, 2013.
- . *Van regentenmentaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker, 2010.
- , en Donald Haks, red. *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu*. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 2014.
- Waardt, Mathijs van de. *De man van 1848. Dirk Donker Curtius*. Nijmegen: Vantilt, 2019.
- Zanten, Jeroen van. *Koning Willem II, 1792-1849*. Amsterdam: Boom, 2013.

Paul Reef (1995) is promovendus bij de leerstoelgroep Cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij onderzoekt de globalisering van protest tegen de maatschappelijke impact van de Olympische Spelen en wereldkampioenschappen voetbal sinds de jaren 1970. Tijdens zijn research master Geschiedenis in Nijmegen deed hij een onderzoeksstage naar de Volkenbond in Aarhus en schreef hij zijn scriptie over hoe de Europese Gemeenschap de kloof met de burger wilde overbruggen in de jaren zeventig en tachtig.